

Матија Нешовић¹

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

ГОВОР СЕЛА ШЕХОВЦИ

(опис фонолошког система и један синтаксички куриозитет)

Сажетак: У овом раду биће описан фонолошки систем говора села Шеховци у Републици Српској (са фокусом на вокализму), као и једна синтаксичка специфичност овог идиома – употреба безличног перфекта у приповедању. Како шеховачки говор досад није био предмет дијалектолошких испитивања, овим радом настојимо да пружимо допринос теренском проучавању херцеговачко-крајишког дијалекатског простора (и уже – западнобосанских ијекавских говора). Поред тога, желимо да укажемо на предности коришћења актуелних лингвистичких приступа (конкретно – когнитивнолингвистичког) при анализи одређених аспеката народних говора (нпр. синтаксе глаголских облика).

Кључне речи: Шеховци, дијалектологија, фонолошки систем, синтакса глаголских облика, безлично перфекат, херцеговачко-крајишки дијалекат, западнобосански ијекавски говори

1. Увод

Говори источнохерцеговачког типа прилично су добро испитани у српској дијалектологији, што се, наравно, понајвише односи на њихова фонолошка и морфолошка својства; као што је познато, синтаксичке особине ове говорне зоне (и не само ње) нису системски осветљене, премда постоји и незанемарљив број радова у којима се разматрају оделите (углавном по нечему необичне) синтаксичке појаве.

Ипак, неочекивано је мало студија у којима су описани говори села смештених у околини Мркоњић Града у Републици Српској. Овај рад,

¹ nesovic1998@gmail.com

који је посвећен говору једног од тих села – Шеховцима, написан је са циљем да се поменута празнина бар унеколико попуни.

1.1. Територија и становништво

Шеховци нису привлачили нарочиту пажњу не само лингвиста већ ни научних посленика у другим областима. Колико је нама познато, засад постоји свега једна студија посвећена овом селу: *Шеховци – село које нестаје* Славка Ђурановића (2015), професора географије и рођеног Шеховљанина. У наставку овог потпоглавља изнећемо главне географске и демографске податке који се наводе у овој монографији.

Село Шеховци (локални изговор: Шѐ[x]бвци) налази се у Републици Српској и припада општини Мркоњић Град. Ово село смештено је на јужним падинама планине Мањаче. Од Мркоњић Града је удаљено 15 км, а од Бање Луке 45 км. Шеховци се граниче са неколико других села: на северној страни са Сурјаном и делом са Дабрацом, на западној са Густоваром и Тријебовом, а на јужној са Лисковицом и Бјелајцем.

Овдашње становништво се већином постепено досељавало током 17. и 18. века (у време аустријско-турских ратова), и то из различитих праваца, преваходно из Далмације и Лике (где су могли већином доћи из тзв. Старе Херцеговине; в. Дешић, 1976: 21; Реметић, 2018: 328–329), при чему су се новопридошли досељеници вероватно мешали са староседеоцима. Према попису из 2013. у Шеховцима је живео 271 становник, претежно старије животне доби. Сви Шеховљани су данас Срби; последње хрватске породице (њих четири) иселиле су се након Другог светског рата.

1.2. Релевантна досадашња истраживања

Шири лингвогеографски простор западне Босне минуциозно је описан у монографији Милорада Дешића *Западнобосански ијекавски говори* (1976). Премда се ареал испитиван у овој књизи протеже нешто северније у односу на мркоњићградску област, полазимо од претпоставке да су ове говорне зоне умногоме подударне. Друга обимнија студија релевантна за овај рад јесте књига Драгољуба Петровића *О говору Змијања* (1973), у којој је зналачки описан говор мноштва змијањских пунктова, међу којима се нашло и Тријебово, село са којим Шеховци деле своју западну границу. За нашу тему значајни могу бити и радови Милана Драгичевића о западнобосанским говорима (1996, 2007), као и све друге

дијалектолошке публикације које су у ужој или широј вези са шеховачким говором.

1.3. Предмет, методологија и корпус

Шеховачком говору у овом раду прилазимо из два угла. Најпре ћемо описати његов фонолошки систем у целини (са фокусом на вокализму), а затим ћемо размотрити једну специфичну појаву из домена синтаксе глаголских облика коју смо забележили на терену – употребу безличног перфекта у приповедању.

Као и у осталим истраживањима ове врсте, примарно је коришћен дескриптивни метод. Осим тога, у одређеним запажањима које се тичу вокалског система и вокалских редукција наслањамо се на поставке структуралне фонологије. С друге стране, за синтаксичку анализу користили смо комуникативно-граматички модел, који је установио Љубомир Поповић (¹⁶2016), док смо се за семантички домен послужили апаратом когнитивне лингвистике, прецизније – теоријом појмовних метафора (према Klikovac 2004).

За потребе овог рада 15. марта 2019. обављен је интервју отвореног типа у трајању од три сата са информатором Босиљком Арежином (рођ. Павловић)², која је рођена 5. 5. 1930. године и већи део свог живота провела је у Шеховцима. У корпус су укључени и подаци које смо забележили или запамтили из других разговора са информатором.

2. Фонолошки систем

У оквиру датог поглавља биће представљен фонолошки систем говора села Шеховци.

2.1. Вокализам

Вокалски систем говора Шеховаца уклапа се својим особинама у ширу слику херцеговачко-крајишког дијалекатског простора: њега одликује пет класичних самогласничких фонема (*a, e, u, o, y*) и слоготворни сонант *p*.

Ипак, треба указати на изразиту фонетску варијабилност самогласничких фонема у овом говорном типу (од делимичних измена квантитета и квалитета, па до елидирања [Ø]), која је превасходно одражена у бројним вокалским редукцијама. Премда су такве алтернације често недоследне и нису од нарочитог фонолошког значаја (ипак исп.

² Овај рад управо и посвећујем успомени на своју баку Босиљку и деду Драгољуба.

усамљене примере типа кòсца (ген. јд.) : кòсца (дем.) [Симић, 1978: 50]), значајно их је описати зато што представљају карактеристичну црту датог говорног типа, а њиховим објашњењем стичемо и јаснију представу о устројству проучаваног фонолошког система.

Тако ће у наредним поглављима подробно бити размотрени различити нивои вокалских редукција, као и њихове последице на одговарајуће фонетско окружење. Засад ћемо напоменути да се елидирањем појединих вокала током спонтаног говорног процеса отвара могућност другим гласовима да преузму функцију силабема.

а) У литератури се по том питању најпре издвајају сонанти *л* и *н*. И ми ћемо навести потврде за сваки од њих: зàжалла, вòлла, жèлла, учил-су, комшилку, прèжалти; спомéнт^и, мèң-Драго бйо дòбар, йзгиңшè, òң-з-блйзо нàс, ослòңло, вальáңца, брйңт^и.

б) Наравно, и сонант *р* се може вокализovati услед елизије суседног самогласника: проговòрт, говòрт.³

в) Приметно је да у сличним околностима вокалску функцију могу задобити и многи други гласови. Ту, пре свега, спадају и преостали сонанти – *в*, *љ*, *њ*, *м*, па чак и *ј*: нè вдй; àљна; до Мр̀коңђа; што с-м̀-бйли рò^лтељи, м̀тèр м̀-бйла, дòбро м̀-дòђè, свèкрва м̀-бйла; добрò јтро.

г) Забележили смо чак и неколицину примера са слоготворним фрикативима⁴: и тàкò с-тй дани, пренòст^и; òң-з-блйзо нàс, ўзмò, ўзмљèм; лòжт, Àређна.

Из наведених примера можемо закључити да се могу вокализovati сви сугласници које, речено терминологијом Чомског и Халеа, на плану дистинктивних обележја одликује [+континуираност], тј. они гласови чија се орална артикулација може продужити (в. Chomsky & Halle, 1968: 317–318). Наравно, и назали могу постати носиоци слога; у том случају их карактерише продужени назални изговор, док се орална изговорна компонента не остварује и своди се на иницијално формирање препреке у усној дупљи, без њеног отклањања. Африкате углавном не примају вокалност, већ излучују неутрално ə, а дешава се и да елидирани вокал не

³ Компензациону вокалност тога *р*, насталу посредством актуелних фонетских процеса, не треба мешати са инхерентном, историјском вокалношћу (примарном и секундарном), какву срећемо у примерима типа крст, зрно и сл.

⁴ М. Симић (1978: 50) у овом случају пише о „продуженој фрикации“. Иако је таква формулација несумњиво исправна, чини нам се да она не истиче у први план вокалност фрикатива, која у говорима овог типа *de facto* постоји.

остави никаквог трага за собом: уч^оло; препору^чла.⁵ На сличан начин понашају се и експлозивни сугласници.

2.1.1. Вокалске редукције

Шеховачки говор (као и у друге источнохерцеговачке идиоме) одликују бројне вокалске редукције: квалитативне и квантитативне, делимичне и потпуне (елизије). Редукције најпре погађају кратке постаценатске вокале, али их затичемо и у другим положајима. Оне су недоследне и умногоме зависе од темпа говора, фонетског окружења, логичког акцента итд. Важно је истаћи да елидирани самогласник углавном преноси своја обележја на претходни или, веома ретко, наредни сугласник (нпр. вѣдла): предаје му вокалност (в. 2.1) и(ли) секундарну артикулацију – палатализованост или лабијализованост.⁶ Ређе се дешава да се испадање вокала уопште не компензује, премда наилазимо и на такве примере, нпр. испред или иза вокала у сандхију (jā б-öвö, пã-ндã). Како су све ове редукције условљене живим фонетским тенденцијама, назваћемо их фонетским редукцијама. Ипак, постоје и поједине лексеме, углавном врло фреквентне, чија се крња форма већ нашироко усталила (и то не само у сандхију), најчешће и ван граница проучаваног ареала (нпр. нек, нит, кáсти и сл.). Како је овде процес потпуне редукције већ извршен, овакве случајеве окарактерисаћемо као лексичке или историјске елизије.

Услед недоследности и непредвидивости редукционих процеса, као и због краткоће и фонетске неизразитости неакцентованих слогова, и то посебно оних погођених редукцијама, понекад је аудитивним методом немогуће прецизно утврдити степен редукције.

⁵ Ипак, да чак и африкате понекад могу иступити као носиоци слога, потврђују примери типа бацти, Неђна и сл. (в. Симић, 1978: 50), које смо и ми чули у говору информатора. У таквим случајевима вокалност се црпи из фрикативне компоненте африкате, док се експлозивни елемент изговара нешто пасивније.

⁶ Дешава се да се понекад на сугласник преноси само једно од два обележја: само секундарна артикулација (нпр. да h^[v]l-а се удат, у k^[v]ћи) или само вокалност (нпр. приликом редукције гласа у у инфинитиву и радном гл. придеву, када се претходни сугласник не лабијализује: споменџи, куццла; на овај начин се глаголи са суфиксом -ну- у редукованом виду аналошки уподобљавају далеко фреквентнијим глаголима са тематским вокалом -и-).

2.1.1.1. Вокал *a*

а) У појединим случајевима примећена је тенденција ка квалитативној редукацији кратког вокала *a* према неутралном *ə*, најпре у клитикама, али понекад и у постакцентској позицији у акцентогеним речима. Како степен испољености ове појаве изразито варира, ваљало би је прецизније описати уз помоћ експерименталне фонетске анализе. Ми ћемо навести само најрепрезентативније примере: пòчѐлэ, дэ нй̆ презе шта нй̆^есмо бй̆ли, ђѐ сэм бй̆ла и шт̆а сэм бй̆ла, што сэм трѐбала, кое сэм зажалла, зăпэлá, òстəнѐ, й̆злэзй̆, мórəџе.

б) Вокал *a* само се понекад елидира пред другим вокалом у сандхију, и то најпре у клитикама: д-òнò, д-òдѐм, знáм г-урá^т, нѐџе д-ўзмѐ; али: да òвò, да ўчѐ, да й̆дѐм, да й̆дў, да й̆мáш, да й̆мá, да й̆мајў.

в) Крњи облик речце *нек* користи се знатно чешће (десет пута) него пуна форма *нѐка* (једанпут). Ипак, како смо и један и други облик срели код истог информатора, можемо констатовати да је вокал *a* овде покретан.

г) Лексичке елизије вокала *a* у медијалној позицији бележимо у малом броју примера, који су већински потврђени и у другим говорима овог ареала: врѐңка, кáсти.

2.1.1.2. Вокал *e*

а) Вокал *e* у енклитичким облицима 3. л. јд. глагола *јесам* и *хтети* понекад је нестабилан и своди се на ^е или Ø⁷, и то посебно у сандхију: тò^е тòлкò, й̆шло^е, тàкò^е свѐ бй̆ло, свѐ тò м^н срўшено, прòшло^е; òн^н ђ^е сѐб^н нáџи, кáко ђ^е бй̆т.

б) Забележили смо свега два примера елизије финалног *e* у сандхију: јá с-обѐселй̆м, јá сам дй̆гла рўк-ò-тог.

в) Лексичке елизије медијалног *e*, често пропраћене консонантским редукацијама, примећујемо у 2. л. јд. потврдног и одричног презентá помоћног глагола *хтети*, као и у појединим бројевима који означавају округле десетице, док се финално *e* изгубило из императивне речце *áјде* и прилога *више*: шт̆а ш пòст, нѐж-дòб^т, ош ўзѐт; двáес, трй̆ес (среџе се и облик трй̆^дсѐт, који представља редак пример нелексичке,

⁷ Енклитички облик *e* често се и асимилује према претходном вокалу у сандхију, а потом долази до вокалске контракције и дужења првог вокала (нпр. нег-што било; о овоме 2.1.2).

фонетске редукције медијалног *e*), чѐтрес, педѐс (сређе се и пун облик педѐсѐт), шѐсѐт, ај(д), сад вйш⁸ нйе такѐ.

2.1.1.3. Вокал *и*

Када би се пребројале све редукције вокала *и* забележене у нашем транскрипту, вероватно би их било више него редукција свих других вокала заједно узев. Ипак, када је реч о домашајима вокалских редукција, не треба занемарити ни вокал *у*. Бројчана доминација редукованих *и* наспрам редукованих *у* свакако је у одређеној мери резултат јављања вокала *и* у многим категоријама; он, између осталог, иступа као 1) тематски вокал у скоро свим радним гл. придевима сва три рода и оба броја (поред облика са историјским тематским *и*, ту спадају и практично сви глаголи са изворним тематским **ě*: вѐлла, жѐлла, стѝдла се), 2) тематски вокал у великом броју инфинитива (и овде је врло слична ситуација, с тим што се рефлекси **ě* чувају нешто боље него у радном гл. придеву: вѐљети, жѐљети, али: вѝлти); 3) саставни вокал многих продуктивних суфикса, нпр. -ица, -(о)ница, -етина, -урина (ваљаџца, учиџца, кућџна, земљурна); 4) завршни вокал свих инфинитива (ка́зат, ђтѝћ); 5) завршни вокал многих клитика (с^и, б^и, м^и, т^и, л^и, ал^и итд.). Све ове категорије пружају нарочито погодне фонетске услове за редукцију вокала *и*: неакцентовану међусугласничку позицију (1, 2. и 3. категорија), неакцентовану финалну позицију (4. категорија), неакцентовану финалну позицију у неакцентогеним речима (5. категорија).

а) Када вокал *и* није у потпуности елидиран, његов квантитет (и квалитет) у поста акценатској позицији и у клитикама често је изразито редукован: спомѐнт^и, у жѐлост^и, рад^ио, брѝт^ића, ѝл^и кѝжѐм, нѐ б^и тѐ, у јѐднѝј кѝћ^и, љѝд^и од пѝстѝња, жив^ило, ѐто т^и, нѐ море бѝт^и наѐднѝм, ђт^ишла, Мѝт^ија, богѝт^ија, пѝп^ит, с кѝњ^има.

б) У многим случајевима овај процес иде толико далеко да се вокал *и* елидира, понекад остављајући своје трагове на претходном (или, ређе, наредном) сугласнику – палатализованост и(ли) вокалност (исп. 2.1): забѝрави^т-не мѝг^у, вѝѝк мѝ-пѝнѝ нѝ памѝт, мѝгла б-вѝѝк, проговѝрт, мѝ-тѝ нйе, жѐлла, вѐлла, наѝч^ула, препорѝчла, прѝ-ћѝе, мѝсла, о мѝлѝдѝс^т-да прѝчѝам, сѝ њѝма, ѝѝ-з-бѝзѝ нѝс, такѝ ^л-дѝћѝѝ, ѝѝмѝѝм, гѝл^{ну}, мѝс^т, рѝдѝтељ^и.

⁸ Како код истог информатора напореда сређемо и пун облик више, можемо рећи да је у овом примеру фонема *e* факултативна (покретна).

в) Вокал *и* се посебно често елидира без остатка пред самогласником у сандхију, нарочито пред другим вокалом *и*: и ткѧт-и плѧст-и свѧ живо, рѧ^лт-и на јѧднѧм, плѧст-и ѧкљат-и свѧшта, и л^нѧп-и пѧметн-и свѧ, мѧн-ѧстало, мѧн-у глѧв^н, рѧћ-и попрѧчат, и рѧ^лтель-и дјѧца, јѧ б-ѧвѧ, јѧ б-ѧнѧ, по ѧѧговѧј стрѧн-и гѧтово.

г) Лексичке елизије вокала *и* приметили смо у неколико фреквентних лексема, које се у крњем лику углавном користе и на знатно ширем српском језичком ареалу: ал^ѧ, нит, кѧлкѧ, тѧлкѧ, чѧтри, Талијѧн.

2.1.1.4. Вокал о

а) У шеховачком говору постоји тежња ка делабијализацији вокала *о* у постакценатској позицији. Како су и овде неопходна детаљнија експериментална испитивања овог типа квалитативне редукције, наводимо само неке од прозирнијих примера: ѧѧ^ѧва, сѧ св^нѧтѧ^ѧм, нѧ мѧре, бѧлѧ ми е дѧбро, у свѧе сѧлѧ^ѧ, ал се тѧ свѧ жѧв^нлѧ^ѧ и пѧталѧ^ѧ, свѧ тѧ м^н срѧшенѧ, нѧрѧ^ѧчто, дѧбрѧ^ѧ м-дѧћѧ, нѧе се нѧ тѧ глѧдѧлѧ^ѧ, свѧ се тѧ рѧдлѧ^ѧ.

б) Лексичку елизију вокала *о* у финалном положају бележимо у крњој заменичкој форми свѧк. Она је нешто фреквентнија у односу на пун облик свѧко, који се углавном користи на крају фонетске синтагме (ко и свѧко), да би се отклонио потенцијални консонантски кластер (свѧко^т-се весѧлѧ) или приликом посебног истицања. Напорѧда употреба краће и дуже форме одликује и везник *нег(о)* и речцу *сѧм(о)*, с тим што се чини да нема нарочитих правилности у ѧиховој дистрибуцији. Можемо констатовати да завршна фонема *о* у сва три случаја има карактер факултативног, тј. покретног вокала.

в) Лексичка елизија вокала *о* у иницијалном положају одликује све облике показних заменица за квалитет и квантитет с кореном *ов-* и *он-*, као и одговарајуће заменичке прилоге за начин, количину и правац кретања: вѧкѧ, нѧкѧ, вѧлкѧ, нѧлкѧ; вѧкѧ, нѧкѧ, вѧлкѧ, нѧлкѧ, вѧмо, нѧмо.¹⁰

г) Актуелне фонетске редукције вокала *о* (потпуне и делимичне) првенствено се одвијају у сандхију, и то најпре у хијату, ређе на

⁹ Интересантно је да су у говору информаторке пуна и полуредукована форма али, ал^н биле знатно чешће, и притом су неретко биле наглашене, посебно када је темпо говора спорији и када се јављају паузе између везника и реченице коју уводи.

¹⁰ Аналогијом према облицима са иницијалним *н-* добили смо и нође < онђе.

крајевима фонетских фраза: њ-нāј дò њега, дà-нā мòја дјèца¹¹, ш-се тичè тòгā, шт-òñ-тў дјèц-ѝмајў, ак-òће, што-òн нèће, јèдñ-двāес кйлометāрā, кāk^о-сам, èт.

2.1.1.5. Вокал у

Поред вокала *и*, вокал *у* је најподложнији делимичним и потпуним редуцијама, и то у сваком фонетском окружењу: пред сугласником, другим вокалом, на крају фонетске синтагме итд.

а) Кратки неакцентовани вокал *у*, као и вокал *и*, често се квантитативно (и квалитативно) редукује, и то најпре на крају речи, у обличким морфемама: ù тў кўћ^у, ù др^угòга, мòг^у, ко што и јès^у, учил^у-с^у, нек учè шкòл^у, на св^иét^у, напред^ује, штà јā мòг^у дрўгò, не мòг^у дāлè да тò прйчāм, штà ћ^у, кòз^у мòгу пòмуст^и.

б) Он се, такође, неретко и сасвим елидира, при чему углавном предаје лабијализованост и(ли) вокалност претходном сугласнику: спомéнти, комшијл^уку, кòщл^а, ѝзгиñл^а, и такò с-тй дāни, ù томе свем^у-вāèк, ѝзгиñшè, у зèмљ^у, зātò што с-òñ-љўд^и од пòстāња, брйñт^и, крèнт, òñ-тў дјèц-ѝмајў, сāмо мòг-кўкат.

2.1.1.6. Закључак о вокалским редуцијама

Након што смо описали и класификовали типове редуција свих вокала у шеховачком говору, било би корисно таксативно издвојити главне закључке на које нас анализирана грађа наводи.

а) Вокалске редуције представљају специфичну црту херцеговачко-крајишких говора, а међу њима и шеховачког. У питању је недоследан и жив фонетски процес. Стога не треба повлачити оштру границу међу различитим степенима редуција, већ их је упутније посматрати као различите домете на истој скали. Ово потврђује и чињеница да се један вокал у једној истој лексеми често може забележити у пуном, полуредукованом и потпуно редукованом виду, и то код истог информатора.

б) Фонетским редуцијама, делимичним и потпуним, најпре подлежу високи вокали, и то првенствено *и*, а затим и *у*; остали вокали знатно се ређе квантитативно редукују или елидирају, а ако такви

¹¹ Показне заменице за идентитет имају и аналошку подршку у гореописаним показним заменицама за квалитет.

примери и постоје, они су углавном распрострањени и на ширем српском језичком простору (тзв. лексичке или историјске елизије).

в) Како је за дијалектолошка испитивања генерално карактеристичан дескриптивистички, а у мањој мери експланаторни поступак, порекло вокалских редукција остало је у нашој средини изван дубљег научног интересовања. Наиме, за херцеговачко-крајишке говоре карактеристична је нарочита краткоћа поста акценатског слога (в. Sredojević, 2020). Ова инхерентна особеност датих говора у складу је са феноменом вокалских редукција. Отвореним, такође, остаје питање зашто се најчешће редукују баш високи вокали *и*, *у*, а преостала три много ређе. Сматрамо да је овакво стање проузроковано синергијом различитих фактора: 1) вокали *и*, *у* имају изражене и препознатљиве акустичке параметре – *и* врло лако суседном сугласнику преноси палаталност, а у лабијалност; 2) вокали *и*, *у* су затворени, што значи да је вилични угао приликом њиховог изговора оштрији у односу на друге вокале, а језик се на вертикалној оси налази доста високо; по овоме су они блиски сугласницима, чија је артикулација по правилу затворена због контакта артикулатора; таква сугласничко-самогласничка изговорна комплементарност, будући да не почива на гласовној опозицији (уп. с начелом максималног контраста оствареним у примерима типа *мама*, *баба* и сл. [Jakobson, 1941: 68]), омогућује лежернију артикулацију, што у крајњем случају води ка вокалским редукцијама; 3) вокали *и*, *у* често иступају у функцији граматичких (нелексичких) морфема (или у оквиру њих), од којих неке немају практично никакву релевантну граматичку вредност (нпр. тематски вокали, *-и* у склопу инфинитивног наставка), а неке и иначе постају јасне из ширег језичког и вањјезичког контекста (акузативно *-у*, презентско *-у*, императивно *-и* итд.).

г) Вокалске редукције остављају бројне последице на непосредно фонетско окружење: 1) носиоци слога постају сонанти, па чак и неки консонанти; 2) редуковани вокал често предаје секундарну артикулацију претходном сугласнику; 3) како се испадањем вокала стварају сугласничке групе (и то понекад „неприродне за наш језик“ [Симић, 1978: 51]), може доћи до сугласничких алтернација (нпр. *та̋кō* ^а-*дō̋ћē*); 4) како акценат остаје исти, а слоговна структура се мења, појављују се појединачни примери са дистрибуцијом акента која је за говоре овог типа иначе неприродна (в. 2.1.3).

д) Ипак, вокалске редукције (барем засад) не утичу битније на односе у фонолошком систему. Иако се самогласници често редукују, „психичка матрица“ редукованог гласа у највећем броју случајева још увек постоји у свести говорника (в. Симић, 1978: 50).

2.1.2. Контракције вокалских група

а) У радном гл. придеву готово доследно се јавља *-ao* > *-o*:¹² мòгò, пòмогò, òдмогò, лèжò, тỳкò, нàишò, пòшò, пòкајò се, вàљò; али: ймао.

б) Контрахује се завршна група *-ao* у ном. јд. именица са финалним *-o* < *-л*: пòсò, пétò, кòтò. До контракције ове групе не долази у вок. јд. именица ж. р. III врсте: снàо.

в) Лексема *као* јавља се у следећим облицима: ко (чешћи, ненаглашен) и кàо (ређи, углавном наглашен).

г) Контрахује се група *-ae-* у бројевима друге десетице: једàнès, двàнès, тринès, четрнès, пèтнès итд.

д) У радном гл. придеву контрахује се ненаглашена завршна група *-eo*: дòвò, пòчò, ўзò.

ђ) Сажимају се придеви са неакцентованим финалним *-eo*: дèбò, вèсò.

е) Вокал *e*, који се самостално користи као енкл. облик 3. л. јд. глагола *јесам*, у сандхију се често асимилује према претходном вокалу, а потом долази до контракције: зàтò штò бйла, òнà бйла, нег штò бйло, нйе штò мòе.

ж) Реч грòта једини је забележен пример у којем је, након испадања интервокалног *x*, контрахована медијална наглашена група *-eo-*.

з) Група *-uo* најчешће се не контрахује у радном гл. придеву. Ипак, ретке примере сажимања ове групе проналазимо у глаголима са кореном *-м^нен-*: зам^нèнò, пром^нèнò.

и) Не сажима се група *-ии* (< *-ији*) у компаративу и суперлативу: весèлий, нàјрадòсний.

ј) Група *-uo* сажима се у радном гл. придеву глагола са суфиксом *-ну-*: пòгинò, скийò, дýнò, гýрнò.

2.1.3. Акценатски систем

Будући новоштокавског типа, шеховачки говор има четвороакценатски систем. Одступања од уобичајених правила дистрибуције акцената свODE се на појединачне случајеве, које ћемо објаснити у наставку рада.

а) Поста акценатске дужине су очуване у великој мери. Ипак, бележимо и неколико примера њиховог скраћивања, које је најчешће

¹² Када је акцентован, вокал *a* се, наравно, не губи: дао, знао.

узроковано брзим темпом говора, понављањима или постојањем дугих слогова у непосредној близини: кăко-е, тăко-е, мѡраш, да прѡжйве-л^иѣпо, да не ѡдају-као, прѣчам, спѡм^ињем-га.

б) Губљење дужина стална је особина појединих глаголских завршетака; тако је презентско *је* увек кратко: нăпред^ује, ч^ује, п^ием, б^ие, с^ием (у последња три примера *ј* је испало међу вокалима предњег реда).

Глаголи I врсте (типа *трести*) јављају се и са дужинама на презентским наставцима који почињу вокалом *е*, али и без њих; ово друго карактеристично је за глаголе са дугоузлазним акцентом у презенту (трѣсем, крăде, пăсе).

в) Због честих вокалских елизија може се десити да дистрибуција акцената не одговара новоштокавским прозодијским законитостима, а самим тим ни књижевнојезичкој норми: рă^лт, рѣћ, нѣћ-тѡ, мѡг-к^укат и сл. Ипак, једносложна структура ових речи добијена је нерегуларном живом фонетском тенденцијом. Исто се тако могу чути и двосложне варијанте, са делимичним редуцијама или без њих: рă^лт^и, мѡгу итд. То нам указује да је свест о полисилабичкој структури оваквих лексема и даље чврста и постојана, те да се понекад значајно разликује од појединачних говорних реализација. Ако би се у даљој перспективи та свест затрла, а изворне вишесложне варијанте сасвим ишчезле, то би значајније изменило постојеће односе у акценатском, али и фонолошком (па и морфолошком) систему уопште. Ипак, како се такав радикалан рез тренутно не назире, овакви примери засад представљају тек занимљиве изузетке који се повремено јављају током спонтаног говорног процеса.

Као и у другим говорима, и овде се у појединим речима силазни акценти везују за унутрашње или крајње слокове: Југослăвија, лавабѡ.

г) У шеховачком говору прилично је распрострањено и старо и ново преношење акцента на проклитику: нѣ знăм, ^у т^у к^ућ^у, нă п^ут, нѣ гледăм, нѣ фатă, окѡ к^нѣ, ^у др^угѡга, нѣ дă; н^и презе шта, нă памѣт, нѣ одѣм, ^и дăн ми е дăнас, ^и даљѣ, ^у грăд.

У својству клитика могу иступати и поједине пунозначне речи: двă-трѣ, пѣ-шѣс, добрѡ јтро.

2.1.4. Рефлекси јата

Шеховачки говор начелно одликује једносложна јекавска замена јата, а спорадично се срећу и поједини икавизми и екавизми.

а) Под дугосилазним акцентом јат се најчешће рефлектује као ^иѣ: л^иѣп, л^иѣн, св^иѣт, сн^иѣг. Ипак, бележимо и поједине примере двосложног рефлекса ^иѣ: прѣѣ, двѣѣ.

б) Под дугоузлазним акцентом јат се рефлектује као ^нé: д^нéте, ц^нéло, л^нéпу, м^нéњају, по сн^нéгу, вр^нédни.

в) Под неакцентованом дужином јат се рефлектује као ^нē: ùмр^нē (аор.), прѣл^нēп, дòн^нēти (јат је овде постао секундарним дужењем од **donesti*).

г) Кратко јат се рефлектује као *je* (уз јотовање дентала): ħèла, љèпшē, дòље, кòљено, вјèра, сјèсти, уз неколико познатих изузетака: 1) кратко јат даје *e* када му претходе два сугласника од којих је други *p* (трèбā, прèшла), у појединим лексемама чак и само после сонанта *p* (рèпа, гòре), а понегде и ван везе са гласом *p* (нèко, нèшто, чòек); 2) кратко јат даје *и* пред *j*, *o < л*, па и *љ* (грѣати, весèлий, нѣе; волио, желио; бѣљешка, нèдиља, понèдиљак); 3) *и* на месту јата јавља се и у великом броју тзв. морфолошких икавизама (у радном гл. придеву скоро увек: сјèдила, жèлила, гòрила; у инфинитиву пак недоследно: сјèдити, жѣвити, али: жèљети, вòљети; у свим облицима одричног презента глагола *јесам*, с изузетком 3. л. јд., где је *и* добијено фонетским путем: нѣсам, нѣси; у пуним облицима заменица типа мèни, тèби итд.); 4) бележимо и неке лексичке икавизме: дѣд, сѣкира. Потпору овим облицима вероватно је, између осталог, пружао контакт са икавским становништвом (исп. Драгичевић, 1996: 186).

д) У инстр. јд. м. р., ген. мн. и у дат.–инстр.–лок. мн. придевско-заменичке промене чести су и наставци са двосложним *ие*, поред оних са *и*: дрѹгѣем, свòјем, туђѣем; дрѹгѣе, свòјее, сòбнѣе.

Питање рефлексије јата веома је сложено и јасно је да се потпуна слика не може добити интервјуисањем једног информатора, тим пре што се по овом питању и у говору појединаца опажају недоследности и дублетни рефлeksi. Овде је дато питање, сагласно предвиђеном обиму рада, обрађено у главним цртама.

2.2. Консонантизам

Сугласнички систем шеховачког говора не одступа значајно од књижевнојезичке норме. Стога ће у наредним поглављима бити укратко обрађени само они гласови чија је артикулација мање или више нестабилна.

2.2.1. Глас х

Услед његове артикулационо-акустичке неизразитости, као и недостатка системске потпоре у виду одговарајућег звучног парњака, у шеховачком говору гласа *х* начелно нема, и то нарочито у говору старијег

и необразованог становништва. У говору информаторке нисмо запазили ниједан пример у којем се овај глас очувао. Он се најчешће губи без замене у иницијалној и финалној позицији, док се у хијату понекад интерполира полувокал *v* или *j*.

а) Глас *x* испао је у следећим лексемама: *крѷ, òдо, сирòма, снàа, снàò, мòйе, сòбнйе, њйови, һèла, óдајѷ, òће, и (< их), аљна, òца, рàст, повр, грà, лáдно, рáна, Шèòвци.*

б) У следећим примерима глас *x* је испао, а уместо њега развио се хијатски глас *v* или *j*: *прòја, прòмаја, сѷв, глѷв, буздòвãн.*

в) Нисмо забележили случајеве супституције гласа *x* неким другим гласом сличних артикулационо-акустичких карактеристика (исп. нпр. замену гласом *k* у: Дешић 1976: 136), мада то не значи да не постоје.

2.2.2. Глас *j*

Опис различитих нивоа артикулације гласа *j* у обаћком говору, који је дао М. Симић (1978), погодан је и за прецизан опис изговорних варијација овог сонанта у шеховачком говору, а вероватно и на ширем херцеговачко-крајишком ареалу. Ми ћемо се послужити поменутом класификацијом, наводећи властите примере.

а) Глас *j* добро се чува у следећим категоријама: 1) на почетку речи (јèдно, *ја̀, јèло*); 2) између самогласника задњег и(ли) средњег реда (*ймајѷ, прòја, мòју*); 3) између вокала *e* и *y* (*крéју*); 5) између вокала *y* и *e* (*чѷје, напредује*); 6) испред сугласника (*пòкòјнй, мáјци*); 6) иза свих сугласника осим предњонепчаних (*вјèра, пјèвати, сјèсти*).

б) М. Симић у прву групу убраја и позицију иза предњонепчаних сугласника (исп. *оруж^не*). Како такви гласовни спојеви приликом изговора често захтевају додатну напетост говорног апарата (због брзог сукцесивног издизања језика од његовог апикалног до дорзалног дела), *j* се у таквим речима у спонтаном говору приближава неслоговном *и*, те овакве примере издвајамо у посебну групу.

в) Осим тога, непотпуну артикулацију глас *j* има 1) у саставу рефлекса дугог *јата* (*пòсл^нè, вр^нèдни, св^нèт*), 2) на крају речи (*мо^н, тво^н, та^н*), 3) у групама *eja* и *ejo* (*крé^на*), 4) у групи *eje* (*крé^нè*).

в) Глас *j* губи се у следећим случајевима: 1) у међувокалском положају, када је барем један од тих вокала *и* (*кòй, свòйем, криѷ, весèлий*); 2) на крају речи иза *и* (*пòпй, зàлй*); 3) у гласовним групама *оје, аје* (*мòе, кòе, вàèк, наèднòм*).

г) Секундарно *j* бележимо у малом броју примера: *јòпè(т), тѷј.*

2.2.3. Глас *ф*

а) Глас *ф* нема сасвим стабилну артикулацију. Он се у појединим речима супституише гласом *в*: *јѐвтин*, *вајда*, *вўруна*, *трѐвити*, *Трйвўн*.

б) Бележимо и примере у којима се *ф* чува: *фѐњер*, *фърба*, *флѝша*.

в) Кафа и кава користе се напоредо и представљају пар фонетских дублета.

г) У појединачним примерима може се чути глас *ф* који је постао на домаћем терену од групе *хв*: *фѝла*, *пофѝлити*, *фѝтати*, *уфѝтити*.

2.2.4. Глас *в*

а) Полувокал *в* углавном има стабилну артикулацију. Изузетак би могле представљати поједине лексеме у којима се *в* налази у позицији између два вокала од којих је први *о*: *ѝ^ва*, *гѝ^веда*, *чѝек*.

2.3. Закључне напомене о фонолошком систему

На фонетском и фонолошком нивоу говор Шеховаца у главним цртама одликују следеће особине.

а) Вокалски систем чини уобичајени фонолошки инвентар (пет класичних вокала и слоготворни сонант *р*). Ипак, у спонтаном говорном процесу, због честих вокалских редукција, вокалност се у великој мери црпи и од сугласника.

б) Често се јављају редукције високих самогласника, као и вокалске контракције. С тим у вези, избегава се хијат.

в) Акценатски систем је новоштокавски, са честим преношењем акцента на проклитику.

г) Рефлексација јата начелно је јекавска и једносложна. Јављају се бројни фонетски екавизми и икавизми, али и велики број морфолошких икавизама (нарочито у радном гл. придеву), као и неколико лексичких икавизама. Нешто израженији икавски карактер шеховачког говора упућује на контакте са икавским становништвом.

д) Сугласнички систем углавном одговара стању у књижевном језику, а сва одступања одликују и друге крајишке говоре. Фонема *х* је готово ишчезла, док глас *ј* има нестабилну артикулацију, нарочито међу вокалима предњег реда. Апроксимант *в* релативно је стабилан, док се фрикатив *ф* понекад чува, а понекад супституише другим гласовима.

Потребна су додатна испитивања и богатији корпус како би опис фонолошког система у целини, као и свих фонетских варијација, био

потпунији (исп. нпр. вокалске супституције типа *јесом*, *проубај*, *ника^ед*, финално обезвучавање у примерима попут *грат* итд.).

2.4. Из синтаксичке проблематике: безлични перфекат у приповедању

Како је констатовано у литератури, изразита употреба безличног перфекта у приповедању једна је од маркантних особина западнобосанских ијекавских говора (в. нпр. Петровић, 1973: 152–153; Дешић, 1976: 303; Драгичевић, 1986: 194; Цукут, 2021: 129–130). Сличне примере проналазимо и у шеховачком говору.

Међутим, колико је нама познато, истраживачи се нису детаљније бавили случајевима у којима је овакав вид деагентивизације могућ, као ни типологизацијом примера и њиховим семантичким утемељењем. Стога ћемо покушати, служећи се доступном грађом (сопственом и туђом – в. изнад), а наслањајући се на теоријске поставке когнитивне лингвистике (према Kličovac, 2004), да угрубо оцртамо значењску мрежу безличног перфекта у приповедању у говорима западне Босне.

Нажалост, примери из горенаведених монографија углавном су дати са прилично уским контекстом, те ћемо у обзир узимати само оне случајеве чија је семантичка репрезентација потпуно јасна.

Размотрена грађа нам даје повода да издвојимо три главна семантичка домена безличног перфекта у приповедању:¹³

1) радња која се приписује колективном вршиоцу, тј. великом броју лица (*највише ишло голо и босо; носило и гаће бјеле; онда тај барут носило у рогу; све ручно косило*);

2) радња којом се означава спонтана промена психичког или физичког стања појединца (*кад ју је заболло; савладало га [’уморио се’]*);

3) радња која се приписује непознатом (одн. прикривеном) или неважном вршиоцу (*доље у шуму нас је бацило; заклало га у Барама; и онда њи убило; оћерало и мога брата; говоре да га е отровало; отворило те радне задруге*).

Дакле, безлични перфекат у приповедању у овим говорима покрива неколико облички диференцираних реализација у књижевном језику. Најпре, он се јавља у оквиру деагентивних, тј. обезличених конструкција, и то неретко без рефлексивне речце (1. ставка). Тада исту

¹³ Како безлични глаголи за означавање атмосферских појава не подразумевају друге учеснике – агенса и(ли) трпиоца, доживљавача и сл., предложена класификација не обухвата дати семантички домен.

радњу обавља мноштво засебних лица, али не заједно, већ независно једно од другог. Затим, овај облик може се употребљавати и у својој типичној, стативној вредности, која подразумева неконтролисану промену психичког или физичког стања учесника који је исказан логичким субјектом (2. ставка). При томе, експликација граматичког субјекта (нпр. помоћу експлетивне заменице *нешто*) мање је уобичајена него у књижевном језику. Напослетку, безлични перфекат се може употребљавати и у вредности партиципског пасива без исказаног агенса (3. ставка). У том случају фокус је на самој радњи, док се вршилац премешта у други план. Такође, индикативно је да се оваква употреба обично везује за некакве изненадне и насилне ситуације које погађају трпиоца мимо његове воље, стихијски. Ово запажање значајно је зато што се њиме указује на претходно (друго) значење као на потенцијални метафорички индуктор датог семантичког домена: посматрана у том кључу, концептуална пројекција наслањала би се на губитак контроле и трпљење као заједничке компоненте двеју реализација (безлична форма и иначе је погодна за исказивање оваквих значења – в. Wierzbicka, 1992: 398–430). Осим тога, додатну потпору обезличавању може пружити и табу, који се огледа у избегавању директне номинације, тј. „призивања“ непожељних актера према којима говорник осећа негативан емоционални набој (страх, мржњу итд.).

3. Закључак

Као што смо и очекивали, шеховачки говор се суштински не разликује од других западнобосанских говора (исп. Петровић, 1973; Дешић, 1976; Драгичевић, 1996; Цукут, 2017; Цукут, 2021). Премда се потенцијално назире појединачне специфичне црте овог идиома, за прецизније утврђивање њихових размера, као и граница и праваца њиховог простирања потребна је знатно богатија грађа и шира теренска испитивања. Како је ареал око Мркоњић Града досад углавном заобилажен у дијалекатским истраживањима, у будућности би несумњиво било значајно детаљније описати особине ове говорне зоне.

Литература

- Дешић, М. (1976). Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник*, XXI: 1–321.
- Драгичевић, М. (1986). Говор личких јекаваца. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII: 7–241.

- Драгичевић, М. (1996). О вокализму говора Бараћа у околини Мркоњић-града. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXIX/1: 183–190.
- Драгичевић, М. (2007). *Списи о западњим српским говорима*. Бања Лука: Медиа центар Прелом.
- Бурановић, С. (2015). *Шеховци: село које нестаје*. Бања Лука: Географско друштво Републике Српске.
- Јокановић Михајлов, Ј. (2007). *Акцент и интонација говора на радију и телевизији*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Петровић, Д. (1973). *О говору Змијања*. Нови Сад: Матица српска.
- Реметић, С. (2018). Српски дијалекатски комплекс у светлу миграционих струјања (лингвистички и социолингвистички аспект). У: *Српска славистика : колективна монографија. Том 1, Језик* (ур. Рајна Драгићевић, Вељко Брборић), Београд: Савез славистичких друштава Србије, 327–344.
- Симић, М. (1978). Говор села Обади у босанском Подрињу. *Српски дијалектолошки зборник*, XXIV: 1–124.
- Станојчић, Ж. & Поповић, Љ. (162016). *Грамматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Цукут, С. (2017). Важније особине вокализма српских говора околине Шипова. *Прилози проучавању језика*, 48: 209–219.
- Цукут, С. (2021). Српски говори Шипова. *Српски дијалектолошки зборник*, LXVIII: 1–158.
- Chomsky, N. & Halle, M. (1968). *The sound pattern of English*. New York: Harper & Row.
- Jakobson, R. (1941). *Child Language, Aphasia, and Phonological Universals*. The Hague: Mouton Publishers.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Sredojević, D. (2020). О разликама између типова фонетских реализација дугозлазног акцента. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XLV-1: 275–290.
- Wierzbicka, A. (1992). *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford/New York: Oxford University Press.

Матия Нешович

**ГОВОР ДЕРЕВНИ ШЕХОВЦИ
(ОПИСАНИЕ ФОНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ
И ОДНА СИНТАКСИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ)**

Резюме: В этой работе описана фонологическая система говора деревни Шеховци в Республике Сербской (с акцентом на системе гласных), а также и одна синтаксическая особенность этого говора – употребление безличного перфекта в повествовании. Так как данный говор до сих пор не являлся предметом

диалектологического описания, настоящей работой мы попытались внести вклад в изучение восточногерцеговинского диалектного пространства (точнее – западнобоснийских иекавских говоров). По своим главным характеристикам (пятичленная система гласных, редукции верхних гласных, четырехчленная система ударений с выраженными послеударными долготами, преимущественно односложная рефлексация ятя, исчезновение фонемы /х/ и т. д.) говор деревни Шеховци вписывается в общую картину западнобоснийских иекавских говоров. Кроме этого, опираясь на методологический аппарат когнитивной лингвистики при анализе значений повествовательного безличного перфекта, мы постарались указать на возможность применения современных лингвистических подходов в диалектологии.

Ключевые слова: Шеховци, диалектология, фонологическая система, синтаксис глагола, безличный перфект, восточногерцеговинский диалект, западнобоснийские иекавские говоры